

مشروعیت دکترین «هر جا، هر زمان، دسترسی» مدیریت‌شده» در حقوق بین‌الملل هسته‌ای

هدایت‌الله شناسایی *

شناسه دیجیتال اسناد (DOI): 10.22066/CILAMAG.2019.92764.1572

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۶/۰۸

چکیده

این مقاله محدودیت‌های ناشی از حاکمیت قانون را بر سیستم راستی‌آزمایی آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای در کشورهای عضو معاهده NPT بررسی می‌کند. یکی از مهم‌ترین وظایف آژانس، راستی‌آزمایی و بررسی پایبندی کشورهای فاقد سلاح اتمی به تعهدات بین‌المللی هسته‌ای خود، از جمله عدم انحراف فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌شده و فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده هسته‌ای است. هدف نهایی نظام بازرسی کنترل تسلیحات، حصول اطمینان از ماهیت منحصراً صلح‌آمیز فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای عضو است. برای دستیابی به چنین هدفی، نه نیازی به نقض حاکمیت یک کشور و نه استفاده از زور علیه برنامه هسته‌ای آن کشور است. از نظر حقوق بین‌الملل، دکترین «هر جا، هر زمان، دسترسی مدیریت‌شده» می‌تواند صلح و امنیت جهانی را در درازمدت به مخاطره اندازد و حتی تمایل کشورها را برای تولید سلاح اتمی به‌عنوان ابزار بازدارنده در مقابل تهدیدات قدرت‌های جهانی افزایش دهد.

واژگان کلیدی

راستی‌آزمایی، قلمرو بازرسی آژانس، دسترسی نامحدود، تعهدات برجامی، بخش T

مقدمه

معاهده منع گسترش سلاح‌های اتمی (NPT) از سه رکن^۱ اصلی تشکیل شده است که عبارت‌اند از عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای، خلع سلاح هسته‌ای و استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای.^۲ از دیرباز بین کشورهای عضو معاهده NPT اختلاف نظر جدی راجع به این پرسش بنیادین وجود داشته است که کدام یک از ستون‌های معاهده، برای تدوین کنندگان آن مهم‌تر بوده است.^۳ کشورهای فاقد سلاح اتمی عموماً معتقدند که استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای مهم‌ترین رکن معاهده به شمار می‌آید و تحمیل هرگونه محدودیتی در اعمال و اجرای حق مسلم کشورهای عضو برای برخورداری از انرژی هسته‌ای صلح‌آمیز منجر به کاهش اعتبار و یکپارچگی معاهده خواهد شد.^۴ در نقطه مقابل، کشورهای دارای سلاح اتمی معتقدند باید عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای را مهم‌ترین رکن معاهده محسوب کرد چرا که نقض آن، حفظ صلح و امنیت جهانی را به مخاطره خواهد انداخت.^۵ از نقطه نظر حقوق بین‌الملل به نظر می‌رسد هر سه رکن معاهده NPT اهمیت یکسانی دارند و نمی‌توان هیچ‌یک را برتر و مهم‌تر از دیگری قلمداد کرد.

با وجود این، نمی‌توان کتمان کرد که عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای همواره برای افکار عمومی جامعه جهانی بسیار مهم بوده است. بعد از کشف فعالیت‌های هسته‌ای مخفیانه کره شمالی و عراق در اوایل دهه ۹۰ میلادی، جامعه جهانی دریافت که موفقیت نظام عدم گسترش تا حد زیادی به اثربخشی و کارآمدی نهاد بازرسی و راستی‌آزمایی آژانس برای کشف به موقع انحراف فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای عضو بستگی دارد. در غیر این صورت، جامعه جهانی باید انتظار می‌داشت که هر چند وقت یک بار یکی از کشورهای عضو معاهده به دنبال تولید سلاح‌های هسته‌ای تحت پوشش برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز باشد. به همین دلیل بود که آژانس بعد از شناسایی کاستی‌ها و ضعف‌های جدی در موافقت‌نامه پادمان، پروتکل الحاقی را با هدف تقویت کارایی و ارتقای بازدهی نظام پادمان در راستای مشارکت در اهداف منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای طراحی

1. Pillar

2. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, opened for signature on July 1, 1968, 21 U.S.T. 483, 729 U.N.T.S. 161 (entered into force Mar. 5, 1970) [hereinafter NPT].

3. Shenasaei, Hedayatollah and Faramarz Shirvani, "Article IV of the NPT Treaty and Legitimacy of Sensitive Nuclear Activities", *Asian Social Science*, vol. 10, no. 3, 2014, p. 121.

4. *Ibid.*

جمهوری اسلامی، تحمیل محدودیت‌های مختلف را توسط کشورهای دارای سلاح اتمی بر انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای، نوعی «آپارتاید هسته‌ای» می‌داند. ن.ک:

Islamic Republic of Iran, Peaceful Use of Nuclear Energy, *NPT Review Conf.* 2005, Working Paper No. 50, 2005, <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/working%20papers.html>.

5. Knopf, W., Jeffrey, "After Diffusion: Challenges to Enforcing Nonproliferation and Disarmament Norms", *Contemporary Security Policy*, 2018, p. 16.

کرد.^۶

بعد از امضای موافقتنامه برجام بین ایران و کشورهای ۵+۱ پرسش‌های اساسی در خصوص نحوه راستی‌آزمایی تعهدات برجامی ایران مطرح شد.^۷ با گنجاندن بخش T^۸ در موافقتنامه هسته‌ای، برخی از کارشناسان هسته‌ای، دکترین «هر جا، هر زمان، دسترسی مدیریت شده» را برای راستی‌آزمایی تعهدات برجامی ایران مطرح کردند.^۹ به عبارت دیگر، آن‌ها اعتقاد دارند آژانس برای راستی‌آزمایی فعالیت‌های ممنوعه بخش T موافقتنامه هسته‌ای حق دارد به هر مکانی در ایران از قبیل پایگاه‌های نظامی و مراکز حساس امنیتی، در هر زمانی دسترسی مدیریت شده داشته باشد.^{۱۰} بخش اول مقاله، محدودیت‌های حقوقی مندرج در موافقتنامه پادمان را در ارتباط با بازرسی موقت، بازرسی عادی و بازرسی ویژه بررسی می‌کند. بخش دوم بر آن است تا با تفسیر مفاد پروتکل الحاقی، حدود و ثغور صلاحیت آژانس را برای راستی‌آزمایی عدم انحراف فعالیت‌های اعلام شده هسته‌ای^{۱۱} و فقدان فعالیت‌های اعلام نشده هسته‌ای^{۱۲} مشخص کند. بخش سوم به بررسی بخش دسترسی^{۱۳} و بخش T در موافقتنامه برجام می‌پردازد.

۱. محدودیت‌های حقوقی موافقتنامه پادمان

طبق ماده ۳ معاهده NPT هر یک از کشورهای عضو معاهده متعهد می‌شود «در موافقتنامه‌ای که طبق اساسنامه آژانس و بر اساس سازوکار اقدامات تأمینیه این آژانس صرفاً به منظور بررسی و تأیید انجام تعهدات دولت مربوط نسبت به مواد این پیمان و جلوگیری از انحراف انرژی هسته‌ای از مصارف صلح‌جویانه به تولید سلاح‌های هسته‌ای یا سایر ادوات انفجاری هسته‌ای، مورد مذاکره

6. Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards (IAEA Doc, INFCIRC/540, Sep. 1997) [hereinafter "Additional Protocol"].

7. Albright, David and Andrea Stricker, "Enforcing the Iran Deal More Effectively and Holistically: A Response to Recent Analysis by IISS", *Institute for Science and International Security*, June 2017, p. 2.

این کارشناسان به رئیس‌جمهور امریکا پیشنهاد دادند که برجام را یا به شدت اجرا (aggressively enforced) یا آن را طبق دکترین «هرجا، هر زمان دسترسی مدیریت شده» اصلاح کند.

8. Section T

9. Albright, David and Heinonen, Olli, "Verifying Section T of the Iran Nuclear Deal: Iranian Military Site Access Essential to JCPOA Section T Verification", *Institute for Science and International Security*, August 2017, p. 1.

برای مشاهده بخش T ن.ک:

For full text of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and its annexes, U.S. DEPT OF STATE, JOINT COMPREHENSIVE PLAN OF ACTION (2015), <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/>.

به جهت جلوگیری از سردرگمی و ابهام، کلیه استنادات و ارجاعات مقاله به سند برجام (JCPOA) بر اساس نسخه انگلیسی آن است.

10. *Ibid.*

11. Non-diversion of declared nuclear material and activities

12. The absence of undeclared nuclear material and activities

13. Access section

و انعقاد قرار خواهد گرفت تضمینات مقرر را بپذیرد».^{۱۴} به دنبال اجرایی شدن معاهده NPT در ۱۹۷۰، موافقت‌نامه جامع پادمان یا سند ۱۵۳ تحت نظارت آژانس برای «تعیین اصولی که باید در موافقت‌نامه‌های پادمان بین کشورهای فاقد سلاح اتمی و آژانس گنجانده شود» تدوین شد.^{۱۵} دو مسئله اساسی که در سند ۱۵۳ با جزئیات شرح داده شده عبارت‌اند از: اول، حدود، قلمرو و صلاحیت آژانس برای بررسی و راستی‌آزمایی عدم انحراف مواد و فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای؛ دوم، تعهدات کشورهای فاقد سلاح اتمی در ارتباط با اجرای موافقت‌نامه‌های پادمان.^{۱۶} بر این اساس، کشور عضو باید همه اطلاعات مربوط به مواد شکاف‌پذیری را که در فعالیت‌های هسته‌ای خود استفاده می‌کند نگه دارد.^{۱۷} چنین کشوری همچنین ملزم است امکان دسترسی بازرسان آژانس را به تأسیساتی که چنین موادی در آن نگه داشته می‌شود فراهم آورد.^{۱۸}

۲. انواع بازرسی‌ها تحت موافقت‌نامه پادمان

در موافقت‌نامه پادمان سه نوع بازرسی پیش‌بینی شده است که عبارت‌اند از: موقت،^{۱۹} عادی^{۲۰} و ویژه.^{۲۱} مهم‌ترین اهداف بازرسی موقت در پاراگراف ۷۱ موافقت‌نامه پادمان ذکر شده است که عبارت‌اند از: الف) بررسی اطلاعات موجود در گزارش اولیه کشور مربوط درباره مواد هسته‌ای؛ ب) بررسی تغییرات حاصله از زمان گزارش اولیه؛ ج) بررسی و اگر امکان داشته باشد، نظارت بر کمیت و ترکیب مواد هسته‌ای قبل از ورود و خروج از کشور مربوط.^{۲۲} ماده ۷۲ نیز اهداف اصلی بازرسی‌های عادی آژانس را چنین بیان می‌کند: الف) بررسی اینکه گزارش‌ها هماهنگ با سوابق است؛ ب) بررسی موقعیت، مقدار، کمیت و ترکیبات مواد هسته‌ای تحت پادمان؛ ج) بررسی اطلاعات مربوط به دلایل احتمالی مواد حساس‌رسی‌نشده، اختلافات صادرات و واردات، وجود خطا و عدم اطمینان در موجودی مواد هسته‌ای دولت مربوط.^{۲۳} بررسی پاراگراف‌های ۷۱ و ۷۲ موافقت‌نامه پادمان به‌وضوح آشکار می‌کند

۱۴. ممتاز، جمشید؛ حقوق بین‌الملل، سلاح‌های کشتار جمعی، ترجمه و تحقیق: امیرحسین رنجبریان، میزان، ۱۳۹۰، ص ۹۶.

15. Joyner, Daniel, *International Law and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, Oxford University Press, 2009, p. 20.

16. Joyner, Daniel, "Iran's Nuclear Program and International Law", *Penn State Journal of Law & International Affairs*, vol. 2, no. 2, 2013, p. 283.

17. Joyner, Daniel, *op.cit.*, p. 20.

18. *Ibid.*

19. *Ad hoc* inspection

20. Routine inspection

21. Special inspection

22. The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, paras. 71-73 (IAEA Doc. INFCIRC/153, June 1972) [hereinafter "INFCIRC/153"].

23. *Ibid.*, para.71.

24. *Ibid.*, para.72.

که آژانس فقط حق دارد درستی و صحت اطلاعات ارائه شده^{۲۵} کشور عضو را بررسی کند.^{۲۶} به عبارت دیگر، تحت بازرسی موقت و عادی موافقت‌نامه پادمان، آژانس حق بررسی و راستی‌آزمایی کامل بودن اعلامیه یک کشور^{۲۷} را در ارتباط با مواد و فعالیت‌های هسته‌ای خود ندارد.

بحث‌برانگیزترین نوع بازرسی آژانس در یک کشور عضو، بازرسی ویژه است. در واقع، اختلاف‌نظرهای جدی بین کشورهای فاقد سلاح اتمی و کشورهای دارای سلاح اتمی در خصوص تعیین قلمرو بازرسی ویژه وجود دارد. بر اساس پاراگراف ۷۳ موافقت‌نامه پادمان، ممکن است آژانس به دو دلیل درخواست بازرسی ویژه ارائه دهد: اول، بررسی اطلاعات موجود در گزارش‌های ویژه؛ دوم) در صورتی که آژانس نتواند به مسئولیت‌های نظارتی خود به درستی بر اساس اطلاعات ارائه شده کشور عمل کند.^{۲۸} در موضوع هسته‌ای ایران، این مسئله به نحو چشمگیری باعث اختلاف ایران و آژانس شده بود. جمهوری اسلامی عموماً اعتقاد داشت که آژانس طبق موافقت‌نامه پادمان صرفاً باید عدم انحراف فعالیت‌های اعلام شده هسته‌ای را بررسی کند، در حالی که آژانس به دنبال راستی‌آزمایی فقدان مواد و فعالیت‌های اعلام نشده در ایران بود. این مسئله در گزارش آژانس به این نحو بیان شده است: «همه مواد هسته‌ای اعلام شده در ایران بررسی شد. اگرچه آژانس هیچ‌گونه انحراف مواد هسته‌ای را برای تولید سلاح اتمی یا دیگر مواد هسته‌ای انفجاری مشاهده نکرده است، در حال حاضر در موقعیتی نیست که فقدان مواد و فعالیت‌های هسته‌ای اعلام نشده را در ایران تأیید کند».^{۲۹} از آنجا که جمهوری اسلامی پروتکل الحاقی را تصویب نکرده بود و در نتیجه

25. Correctness of State's declaration

۲۶. یکی از ایراداتی که مکرراً در پرونده هسته‌ای ایران دیده می‌شد، ترجمه متفاوت برخی از واژگان و اصطلاحات در گزارش‌های آژانس در خصوص راستی‌آزمایی فعالیت‌های هسته ایران بود. اهمیت این موضوع اصلاً به‌خاطر مسائل ادبی نیست، بلکه بسیار مهم‌تر از آن به دلیل بار حقوقی متفاوت هریک از آن‌هاست. به‌عنوان مثال، واژگان *correctness and completeness* به «صحت و درستی» ترجمه می‌شد و بر این اساس گفته می‌شد که آژانس برنامه هسته‌ای ایران را تأیید کرده است؛ در حالی که این ترجمه درست نیست. نگارنده در این مقاله، به پیروی از حقوق‌دانان غربی، مثل پروفیسور دنیل جونینر و *جاناتان آل. بلک برانچ*، بین این دو واژه تفکیک قائل می‌شود. وقتی گفته می‌شود درستی و صحت، منظور فقط *correctness* است و وقتی گفته می‌شود کامل بودن، منظور *completeness* است. از نظر حقوقی هم باید بین این دو تمایز قائل شد. مثلاً وقتی آژانس می‌گوید درستی اظهارات و اعلامیه‌های ایران را تأیید می‌کند به معنای عدم انحراف فعالیت‌های اعلام شده هسته‌ای ایران است، در حالی که وقتی می‌گوید کامل بودن اظهارات ایران را تأیید می‌کند به معنای فقدان فعالیت‌های اعلام نشده هسته‌ای است. گزارش‌های آژانس در ارتباط با کشورهای عضو از سه حالت خارج نیست: الف) آژانس درستی و کامل بودن اظهارات کشور را تأیید می‌کند. برنامه هسته‌ای چنین کشوری با هیچ مشکلی مواجه نیست؛ ب) آژانس نه درستی و نه کامل بودن اظهارات کشور را تأیید می‌کند. این کشور احتمالاً به دنبال سلاح اتمی است، مثل کره شمالی؛ ج) آژانس درستی را تأیید می‌کند اما کامل بودن را تأیید نمی‌کند، مثل ایران، کره جنوبی و ژاپن. کشورهای زیادی در این وضعیت بوده‌اند اما فقط پرونده ایران به شورای امنیت رفت. به هر حال، هر کشوری که در وضعیت سوم قرار گیرد، هیچ راهی جز همکاری با آژانس و شفاف‌سازی راجع به برنامه هسته‌ای خود نخواهد داشت.

27. Completeness of State's declaration

28. INFCIRC/153, *op.cit.*, para. 73.

29. IAEA, "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", para. 53 (IAEA Doc. GOV/2006/15, Feb. 27, 2006).

تعهدی به اجرای آن نداشت، این سؤال مطرح می‌شد که آژانس تحت چه سازوکاری می‌تواند فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده هسته‌ای در ایران را بررسی کند.^{۳۰}

برخی از کارشناسان هسته‌ای معتقدند که تحت موافقت‌نامه پادمان، آژانس دارای صلاحیت لازم برای بررسی و راستی‌آزمایی «نه فقط فعالیت‌های اعلام‌شده هسته‌ای (صحت اظهارنامه کشور) بلکه حتی فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده هسته‌ای (کامل بودن اظهارنامه کشور) است».^{۳۱} در این ارتباط، هانس بلیکس، دبیرکل سابق آژانس می‌گوید: «نیاز به سیستم پادمان و راستی‌آزمایی که بتواند هم درستی و هم کامل بودن اعلامیه‌های کشورهای عضو را در ارتباط با مواد هسته‌ای تأیید کند، مدنظر تدوین‌کنندگان موافقت‌نامه پادمان ۱۵۳ بود و [به این دلیل] قلمرو موافقت‌نامه پادمان، صرفاً محدود به مواد هسته‌ای نیست که دولت‌ها اعلام می‌کنند، بلکه شامل موادی که باید اعلام شود نیز می‌شود».^{۳۲} به نظر می‌رسد این استدلال طبق پاراگراف ۱۸ موافقت‌نامه پادمان باشد. بر اساس پاراگراف ۱۸، اگر شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای به دنبال گزارش دبیرکل آژانس تصمیم بگیرد که انجام یک سری اقدامات برای بررسی عدم انحراف فعالیت‌های هسته‌ای یک کشور ضروری است، شورای حکام می‌تواند از کشور مربوط بخواهد تا بدون تأخیر اقدامات لازم را انجام دهد.^{۳۳} دیوید/سلاس با تفسیر گسترده از پاراگراف ۱۸ می‌گوید: «آژانس باید بررسی کند که فعالیت‌ها و مواد هسته‌ای اعلام‌شده کشور برای تولید مواد انفجاری هسته‌ای انحراف نیافته باشد و همچنین ملزم است [این موضوع را] بررسی کند که کشورها مواد هسته‌ای اعلام‌نشده‌ای نداشته یا مخفی نکرده باشند».^{۳۴} در نتیجه او صراحتاً می‌گوید که طبق پاراگراف ۱۸ هر کشور ملزم است که به آژانس اجازه دسترسی به سایت اعلام‌نشده خود را اعطا کند.^{۳۵}

در نقطه مقابل، پروفیسور دنیل جویئر با نظر هانس بلیکس و دیوید/سلاس مخالف و معتقد است که تفاوت‌های اساسی بین بازرسی ویژه تحت موافقت‌نامه پادمان و بازرسی اتمی (اعتراضی)^{۳۶} تحت کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی^{۳۷} وجود دارد. او می‌گوید «به نظر می‌رسد بیشتر

۳۰. لازم به یادآوری است که ایران سه بار با درخواست آژانس برای بازدید از مجتمع نظامی پارچین موافقت کرد. نکته بسیار مهم آن است که از نظر ایران این بازدیدها صرفاً نتیجه اقدامات داوطلبانه ایران برای شفاف‌سازی و اعتمادسازی بیشتر صورت پذیرفت، نه به‌عنوان الزام حقوقی. به عبارت دیگر، آژانس تحت بازرسی ویژه از مجتمع نظامی پارچین بازدید نکرد.

31. Black-Branch, L., Jonathan; Fleck, Dieter, *Nuclear Non-Proliferation in International Law: Vol. II-Verification and Compliance*, Springer, 2015, p. 61.

32. IAEA, Strengthening the Effectiveness and Improving the Efficiency of the Safeguards System, Annex 1, Report by the Director General, GOV/2784, February 1995, pp. 2-3. https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC39/GC39Documents/English/gc39-17_en.pdf.

33. INFCIRC/153, *op.cit.*, para. 18.

34. Sloss, David, "It's Not Broken, So Don't Fix It: The International Atomic Energy Agency Safeguards System and the Nuclear Nonproliferation Treaty", *Va. J. Int'l L.*, No. 35, 1994-1995, p. 845.

35. *Ibid.*

36. Challenge inspection

37. Chemical Weapon Convention (CWC)

کارشناسان، بازرسی ویژه تحت موافقت‌نامه پادمان را با بازرسی اتهامی تحت کنوانسیون سلاح شیمیایی اشتباه می‌گیرند.^{۳۸} طبق ماده ۸ کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، سازمان ممنوعیت سلاح‌های شیمیایی^{۳۹} از صلاحیت لازم برای بازدید از سایت‌های اعلام‌شده و اعلام‌نشده کشور عضو برخوردار است، در حالی که تحت موافقت‌نامه پادمان، آژانس تنها مجاز به بررسی این مسئله است که «هیچ‌گونه مواد شکاف‌پذیر اعلام‌شده‌ای واقع در یک کشور برای استفاده‌های نظامی انحراف نیافته باشد».^{۴۰} ماده ۸ کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی مقرر می‌دارد: «هر دولت عضوی حق درخواست بازرسی اعتراضی [اتهامی] در محل از هر تأسیسات یا محلی واقع در سرزمین یا هر مکانی از قلمرو تحت صلاحیت یا کنترل هر دولت عضو دیگری را صرفاً به منظور روشن‌شدن و حل هر نوع مشکل مربوط به عدم پایبندی احتمالی به مقررات این کنوانسیون دارد و می‌تواند اجرای این بازرسی را در هر محلی و بدون تأخیر توسط تیم بازرسی تعیین‌شده به‌وسیله مدیرکل و طبق پیوست تأیید خواستار شود».^{۴۱} ماده ۹ نیز از کشورهای عضو می‌خواهد «از درخواست‌های بازرسی بی‌اساس خودداری کنند تا از سوءاستفاده جلوگیری به عمل آید. بازرسی اعتراضی [اتهامی] صرفاً به منظور تعیین حقایق مربوط به عدم پایبندی احتمالی به کنوانسیون اجرا خواهد شد».^{۴۲}

پروفسور جوینر تفاوت بین بازرسی اتهامی و بازرسی ویژه را این طور شرح می‌دهد: «در ارتباط با بازرسی اتهامی تحت کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، هریک از اعضای کنوانسیون می‌تواند هر سایتی را واقع در سرزمین هر دولت عضو دیگر کنوانسیون برای بازرسی اتهامی مشخص کند، صرف‌نظر از اینکه سایت مربوطه اعلام‌شده یا اعلام‌نشده باشد؛ و دولت عضو بازرسی‌شونده موظف است تا به سازمان ممنوعیت سلاح‌های شیمیایی اجازه بازرسی از سایت مورد نظر را بدهد. هرگونه امتناع از سوی دولت عضو بازرسی‌شونده، نقض کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی به شمار می‌آید. در نقطه مقابل، روند بازرسی ویژه تحت موافقت‌نامه پادمان، تنها می‌تواند به یکی از دو دلیل ذکرشده در پاراگراف ۷۳ موافقت‌نامه پادمان صورت گیرد. اول اینکه یک دولت، داوطلبانه گزارش ویژه‌ای را به آژانس ارائه دهد و آژانس بخواهد اطلاعات موجود در گزارش ویژه را بررسی کند. دوم اینکه آژانس دریابد که اطلاعاتی که یک دولت به آژانس ارائه شده است، از جمله توضیحاتی که از سوی یک دولت داده می‌شود یا اطلاعات به‌دست‌آمده از بازرسی‌های عادی، برای آژانس در اجرای وظایف خود تحت این موافقت‌نامه کافی نیست».^{۴۳}

38. Joyner, Dan, "An IAEA Special Inspection of Parchin?" *Arms Control Law* (May 2013) <https://armscontrolaw.com/2013/05/16/an-iaea-special-inspection-of-parchin/>.

39. The Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

40. Joyner, *op. cit.*

۴۱. ممتاز و رنجبریان؛ همان، ص ۱۲۵.

۴۲. پیشین.

43. Joyner, *op. cit.*

بنابراین، در صورتی که آژانس دریابد که بازرسی از یک سایت هسته‌ای اعلام‌نشده برای تأیید عدم انحراف مواد شکاف‌پذیر در یک کشور ضروری است، در گام نخست باید درخواست خود را مبنی بر بازرسی از سایت مشکوک به کشور مورد نظر ارسال کند.^{۴۴} طبق پاراگراف ۷۷ موافقت‌نامه پادمان، دولت مربوطه و آژانس باید بلافاصله در مورد تقاضای آژانس با یکدیگر مشورت کنند.^{۴۵} در صورتی که دولت مربوطه با درخواست آژانس موافقت کند، بازرسی ویژه انجام خواهد شد. اگر دولت مربوطه به هر دلیلی با درخواست آژانس موافقت نکند، اختلاف باید از طریق داوری یا ارجاع پرونده به دیوان بین‌المللی دادگستری حل و فصل شود.^{۴۶} پروفسور جوینر همچنین می‌گوید: «برخلاف بازرسی اتهامی در کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، بازرسی ویژه در موافقت‌نامه پادمان از نظر قانونی الزام‌آور نیست... و امتناع یک کشور از اعطای اجازه به آژانس برای انجام بازرسی ویژه، نقض حقوق بین‌الملل یا موافقت‌نامه پادمان به شمار نمی‌آید».^{۴۷} به عبارت دیگر، پروفسور جوینر معتقد است که به‌کاربردن واژه “call upon” در بند ۱۸ موافقت‌نامه پادمان، دلالت بر غیرالزام‌آور بودن بازرسی ویژه است.^{۴۸} علاوه بر دیدگاه برجسته پروفسور جوینر باید به این مسئله نیز توجه شود که توسعه قلمرو اختیارات آژانس مبنی بر بررسی و راستی‌آزمایی فعالیت‌ها و مواد هسته‌ای اعلام‌نشده، برخلاف اهداف اصلی تدوین‌کنندگان موافقت‌نامه پادمان است. طبق ماده ۴، موافقت‌نامه پادمان باید به گونه‌ای اجرا شود که مانع توسعه تکنولوژیکی و اقتصادی کشورها در زمینه فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای نشود و از دخالت‌های غیرضروری در فعالیت‌های صلح‌آمیز کشورهای عضو اجتناب کند.^{۴۹}

۳. محدودیت‌های قانونی پروتکل الحاقی

در طول جنگ ایران و عراق، رژیم بعث بارها از سلاح‌های شیمیایی علیه نیروهای ایرانی و حتی مردم عراق استفاده کرد.^{۵۰} چهارده سال پس از پایان جنگ ایران و عراق، ارزیابی دولت انگلستان در مورد سلاح‌های کشتار جمعی عراق در سال ۲۰۰۲، ادعاهای دولت ایران را در این ارتباط به شرح ذیل تأیید می‌کند:^{۵۱}

۸. در خلال جنگ ایران و عراق، دولت عراق به‌طور مکرر از سلاح‌های شیمیایی استفاده

44. *Ibid.*

45. *Ibid.*

46. *Ibid.*

47. *Ibid.*

48. *Ibid.*

49. INFCIRC/153, *op.cit.*, para. 4. See also Joyner, *Supra note* 15, p. 21.

۵۰. شریفی طراز کوهی، حسین و ساسان مدرس سبزواری؛ «کاربرد تسلیحات شیمیایی در جنگ ایران و عراق از منظر حقوق بین‌الملل کیفری، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۵۲، پاییز ۱۳۹۵، ص ۱۳۹.

51. The Assessment of the British Government, “Iraq’s Weapons of Mass Destruction”, 2002, pp. 14-15. <https://fas.org/nuke/guide/iraq/iraqdossier.pdf>.

می‌کرد. بسیاری از مصدومین و مجروحین هنوز در بیمارستان‌های ایران از اثرات درازمدت انواع مختلف سرطان‌ها و بیماری‌های ریوی رنج می‌برند. در سال ۱۹۸۸، صدام از گاز خردل و اعصاب علیه کردها عراق در حلبچه در شمال عراق استفاده کرد. برآوردها متفاوت‌اند اما بر اساس یافت‌های دیده‌بان حقوق بشر، نزدیک به ۵۰۰۰ نفر کشته شدند.

۹. عراق در طول جنگ با ایران، مقدار زیادی مواد خردل، تبون و سارین را علیه نیروهای ایرانی استفاده کرد که در نتیجه آن، بیش از ۲۰،۰۰۰ صدمه دیدند و مجروح یا کشته شدند. یک ماه پس از حمله به حلبچه، نیروهای عراقی از بیش از ۱۰۰ تن سارین در برابر سربازان ایرانی در شبه‌جزیره فاو استفاده کردند. طی سه ماه بعد، نیروهای عراقی از سارین و دیگر مواد عصبی علیه نیروهای ایران استفاده می‌کردند که منجر به تلفات گسترده شد.

علی‌رغم آنکه دولت عراق بسیاری از نظامیان و غیرنظامیان را کشت، جامعه جهانی تمایلی به واکنش سریع به حملات وحشیانه رژیم بعث نداشت.^{۵۲} استفاده گسترده رژیم بعث از سلاح‌های شیمیایی، حاکی از نیات پنهانی و برنامه نظامی بلندمدت صدام برای توسعه سلاح‌های کشتار جمعی بود. این مسئله اندکی پس از جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۰ زمانی که بازرسان آژانس برای بازرسی از سایت‌های هسته‌ای به این کشور بازگشتند مشخص شد. بازرسان آژانس دریافتند که برنامه هسته‌ای مخفیانه عراق بسیار پیشرفته‌تر از آنی است که قبلاً تصور می‌شد. این فعالیت‌ها شامل فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌نشده در مرکز تحقیقات هسته‌ای تموز،^{۵۳} انجام آزمایش‌های مختلفی در زمینه غنی‌سازی اورانیوم، فعالیت‌های بازفرآوری و جداسازی مقدار کمی از پلوتونیوم بود.^{۵۴} دو سال پس از کشف فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌نشده عراق، بازرسان آژانس دریافتند که کره شمالی نیز در صدد تولید سلاح‌های هسته‌ای تحت لوای برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز است. در نتیجه، طبق پاراگراف ۱۸ و ۱۹ موافقت‌نامه پادمان، شورای حکام از کره شمالی خواست تا سریعاً اجازه دسترسی به دو سایت مشکوک در یونگبیون^{۵۵} را به بازرسان آژانس بدهد.^{۵۶} کره شمالی مکرراً درخواست‌های آژانس را رد و سپس رسماً اعلام کرد که قصد خروج از معاهده NPT را دارد. ماده ۱۰(۱) معاهده NPT مقرر می‌دارد: «چنانچه هریک از طرف‌های پیمان تشخیص دهد که حوادثی فوق‌العاده مربوط به موضوع این پیمان، مصالح عالی‌ه کشورش را به مخاطره افکنده است حق

52. Javed, Ali, "Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance", *The Nonproliferation Review*, 2001, pp. 46-47.

53. Al Tuwaitha Nuclear Research Center

54. Hirsch, Theodore, "Report: The IAEA Additional Protocol What It Is and Why It Matters", *The Nonproliferation Review*, 2004, p. 142. <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/113hirsch.pdf>.

55. Yongbyon

56. Perez, Antonio, "Survival of Rights under the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Withdrawal and the Continuing Right of International Atomic Energy Safeguards", *VA. J. INT'L L.*, vol. 34, 1994, p. 749.

خواهد داشت در اعمال حق حاکمیت ملی خود از پیمان کناره‌گیری کند».^{۵۷} کره شمالی ادعا کرد که وضعیتش تحت ماده (۱) ۱۰ معاهده قرار گرفته است چرا که آژانس به دنبال نقض «حاکمیت ملی و دخالت در امور داخلی این کشور، و در تلاش برای نابود کردن حکومت سوسیالیستی این کشور از طریق نوکری ایالات متحده است».^{۵۸} در پاسخ به بحران هسته‌ای کره شمالی و عراق، آژانس رژیم بازرسی سرزده^{۵۹} را با این هدف طراحی کرد که انحراف فعالیت‌های هسته‌ای یک کشور را به موقع کشف و شناسایی کند و از گسترش کشورهای دارای سلاح هسته‌ای جلوگیری کند.^{۶۰} همان گونه که برخی از کارشناسان هسته‌ای گفتند، «باید پروتکل الحاقی را تلاشی دانست که بازرسان آژانس را از حسابرس به بازپرس تبدیل می‌کند».^{۶۱} به عبارت دیگر، با تصویب پروتکل الحاقی، قلمرو فعالیت‌های بازرسان آژانس به نحو چشمگیری افزایش خواهد یافت و آژانس می‌تواند فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده هسته‌ای یک کشور را نیز بررسی و راستی‌آزمایی کند. با وجود این باید توجه داشت که عموماً در مورد قلمرو صلاحیت آژانس در چارچوب پروتکل الحاقی اغراق می‌شود. به‌عنوان مثال، برخی از کارشناسان به‌صراحت گفتند که «پذیرفتن چنین پروتکلی دقیقاً به معنای واگذاری بخشی از حاکمیت [یک] کشور به یک سازمان بین‌المللی است».^{۶۲} همان گونه که تئودور هیرش به‌درستی می‌گوید، باید پروتکل الحاقی را «ابزار قوی و البته با یک‌سری محدودیت‌ها برای شناسایی عدم پایبندی کشور به معاهده NPT محسوب کرد».^{۶۳}

۴. ویژگی‌های پروتکل الحاقی

۴-۱. توسعه قلمرو اظهارنامه کشورهای عضو

ماده ۲ پروتکل الحاقی، طیف گسترده‌ای از مواد و فعالیت‌های هسته‌ای را که کشورهای عضو باید به آژانس اعلام کنند، لیست کرده است.^{۶۴} مکان‌ها و محل‌هایی را که طبق ماده ۲ باید اعلام شود می‌توان به سه گروه تقسیم کرد: اولین گروه شامل مکان‌ها و ساختمان‌های واقع در تأسیسات هسته‌ای است. لازم به یادآوری است که تحت موافقت‌نامه پادمان، لزومی نداشت که یک کشور

57. NPT, *op.cit.*, Article X (1).

58. IAEA, IAEA and DPRK: Chronology of Key Events, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/chronology-of-key-events>.

59. Intrusive international inspection regime

60. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 1.

61. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 143.

۶۲. غریب‌آبادی، کاظم؛ پروتکل الحاقی به معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای و تأثیر آن بر جمهوری اسلامی ایران، *مجله سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۹۰-۱۸۹، ۱۳۸۲، ص ۷۸.

63. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 143.

64. *Ibid.*, p. 145. See also Additional Protocol, *op.cit.*, Article 2.

همه ساختمان‌ها و مکان‌های واقع در سایت هسته‌ای را به آژانس اعلام کند.^{۶۵} در این ارتباط، ماده (۳) پروتکل کشورهای عضو را ملزم می‌کند تا «شرح کلی در مورد هر ساختمان را در هر سایت، شامل کاربری آن و ذکر محتویات آن در صورتی که در شرح کلی روشن و کافی نباشد» برای آژانس فراهم آورد.^{۶۶} دومین گروه شامل ساختمان‌ها و محل‌هایی می‌شود که «مواد هسته‌ای که تحت موافقت‌نامه پادمان پوشش داده نشده است ممکن است در آنجا یافت شود».^{۶۷} ماده ۲ (الف) (۵-۸) این مکان‌ها را به تفکیک مشخص می‌کند؛ از قبیل محل‌هایی که ممکن است اورانیوم اوره در آنجا یافت شود.^{۶۸} سومین گروه شامل مکان‌های مرتبط با چرخه سوخت اتمی می‌شود، از قبیل هر مکان و محلی که برای تولید ترکیبات سانتریفیوژ به کار می‌رود.^{۶۹}

۴-۲. دسترسی مدیریت شده و حفظ اسرار امنیتی

پروتکل الحاقی، حق کشورهای عضو را برای درخواست دسترسی مدیریت شده^{۷۰} به رسمیت می‌شناسد.^{۷۱} طبق ماده ۷، بنا به تقاضای یک کشور، آژانس و کشور مربوط باید ترتیباتی برای دسترسی مدیریت شده اتخاذ کنند.^{۷۲} باید توجه کرد که دسترسی مدیریت شده، حق کشورهای عضو پروتکل محسوب می‌شود و آژانس در هیچ صورتی نمی‌تواند چنین درخواستی را رد کند. هدف از دسترسی مدیریت شده نیز پیشگیری از انتشار اطلاعات حساس گسترش هسته‌ای، رعایت مقررات ایمنی یا حفاظت فیزیکی یا حفظ اطلاعات حساس اختصاصی یا تجاری کشور است.^{۷۳} آژانس همچنین موظف است رژیم نظارتی دقیق را جهت تضمین حفاظت مؤثر در برابر افشای اسرار بازرگانی، تکنولوژیکی و صنعتی و سایر اطلاعات محرمانه از جمله اطلاعاتی را که حین اجرای پروتکل الحاقی در کشور مورد نظر از آن‌ها آگاه می‌شود برقرار کند.^{۷۴}

۴-۳. دسترسی تکمیلی

پروتکل الحاقی به آژانس امکان می‌دهد تا در کشورهای عضو به به مواد و فعالیت‌های هسته‌ای

65. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 145.

66. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 2 (a) (ii).

67. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 145.

68. *Ibid.*

69. *Ibid.*

70. Managed access

71. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 7 (a).

72. *Ibid.*

73. *Ibid.*

74. *Ibid.*, Article 15.

دسترسی تکمیلی^{۷۵} داشته باشد. باید توجه داشت که دسترسی تکمیلی، جایگزینی برای بازرسی عادی آژانس محسوب نمی‌شود بلکه صرفاً تکمیل‌کننده آن است.^{۷۶} طبق ماده (۱) ۵ (الف) هریک از اعضا ملزم است تا امکان دسترسی آژانس به «هر مکانی در یک سایت» را فراهم آورد.^{۷۷} مهم‌ترین هدف آژانس برای چنین درخواستی نیز «تضمین فقدان مواد و فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌نشده» در آن مکان است.^{۷۸} برای دسترسی به چنین مکان‌هایی، آژانس باید حداقل ۲۴ ساعت قبل از دسترسی به کشور مربوط اطلاع دهد، مگر اینکه این دسترسی توأم با بررسی اطلاعات طراحی یا بازرسی‌های ویژه یا عادی از آن سایت باشد، که در این صورت، مدت اطلاع قبلی می‌تواند حداقل ۲ ساعت قبل باشد، و در شرایط استثنایی این مدت حتی می‌تواند کمتر از ۲ ساعت باشد.^{۷۹} ماده (۲) ۵ (الف) نیز متعاقباً کشورهای عضو را ملزم می‌کند تا امکان دسترسی آژانس را به هر مکانی که مواد هسته‌ای موجود در آنجا تحت پوشش موافقت‌نامه پادمان نباشد فراهم آورد.^{۸۰} طبق ماده (۳) ۵ (الف) نیز کشورهای عضو ملزم می‌شوند تا دسترسی آژانس را به «هر مؤسسه از کارانداخته‌شده یا مکان برچیده‌شده خارج از مؤسساتی که معمولاً مواد هسته‌ای در آن‌ها استفاده می‌شد» فراهم آورد.^{۸۱} برای دسترسی به چنین مکان‌هایی نیز آژانس باید حداقل ۲۴ ساعت قبل از دسترسی به کشور مربوط اطلاع دهد.^{۸۲}

بند (ب) ماده ۵ از اهمیت بسیار زیادی در پروتکل الحاقی برخوردار است. طبق این بند، کشورهای عضو پروتکل ملزم‌اند تا امکان دسترسی آژانس را به برخی از مکان‌های غیرهسته‌ای که در آنجا فعالیت‌های مرتبط با چرخه سوخت هسته‌ای انجام می‌شد فراهم آورند.^{۸۳} چنانچه کشوری به هر دلیلی نتواند امکان دسترسی آژانس به چنین مکان‌هایی را فراهم آورد، باید بی‌درنگ از طریق روش‌های جایگزین، خواسته‌های آژانس را اجابت کند. به عبارت دیگر، بند (ب) به‌صراحت روش‌های جایگزین را برای حل نگرانی آژانس به رسمیت می‌شناسد.^{۸۴} هدف از گنجاندن چنین قیدی در پروتکل الحاقی آن بود که قوانین داخلی بسیاری از کشورها محدودیت‌های زیادی را برای دسترسی آژانس به چنین مکان‌هایی که عموماً تحت مالکیت دولتی هم نیستند تحمیل می‌کرد. به‌عنوان مثال، چنانچه آژانس بخواهد از یک شرکت خصوصی مرتبط با برنامه هسته‌ای

75. Complementary access

76. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 147.

77. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 5 (a) (i).

78. *Ibid.*, Article 4 (a) (i).

79. *Ibid.*, Article 4 (b) (i) (ii)

80. *Ibid.*, Article 5 (a) (ii).

81. *Ibid.*, Article 5 (a) (iii).

82. *Ibid.*, Article 4 (b) (i).

83. Hirsch, Theodore, *op.cit.*, p. 150.

84. *Ibid.*

یک کشور بازدید کند، چنین درخواستی می‌توانست برای کشور مربوط، مشکلات زیادی ایجاد کند. در این موارد، دولت مربوط می‌تواند روش‌های جایگزین را به آژانس پیشنهاد کند.^{۸۵} هدف از بازرسی از چنین مکان‌هایی نیز «حل مسئله مربوط به صحیح و کامل بودن اطلاعات ارائه شده توسط یک دولت یا رفع تناقض در مورد آن اطلاعات» است.^{۸۶}

یکی از بحث‌برانگیزترین جنبه‌های پروتکل الحاقی مربوط به ابهامات و اختلاف نظرهای جدی بین کشورهای عضو در خصوص تفسیر بند (ج) ماده ۵ است.^{۸۷} طبق بند (ج) آژانس می‌تواند درخواست بازرسی از هر مکانی را که خودش تعیین می‌کند داشته باشد.^{۸۸} باید توجه کرد که آژانس در این مکان‌ها صرفاً مجاز به انجام نمونه‌برداری محیطی از قبیل گرفتن نمونه‌های آب، خاک و هوا با هدف شناسایی فقدان مواد شکاف‌پذیر در این محل‌هاست.^{۸۹} با وجود این در صورتی که نتایج نمونه‌های محیطی موجب رفع مسئله یا تناقض در مکان تعیین شده نشود، آژانس می‌تواند از روش‌های دیگر از قبیل مشاهدات عینی، دستگاه‌های آشکارسازی و اندازه‌گیری پرتوها نیز استفاده کند.^{۹۰} به عبارت دیگر، در خصوص مکان‌های مورد نظر در بند (ج) آژانس نمی‌تواند ابتدائاً از هر نوع روشی استفاده کند و فقط در صورت عدم رضایت از نتایج نمونه‌برداری محیطی می‌تواند از روش‌های دیگر نیز استفاده کند. علاوه بر این، چنانچه کشوری نتواند امکان دسترسی آژانس را به مکان‌های مربوطه فراهم آورد، ملزم است بی‌درنگ تلاش معقول خود را جهت برآوردن خواسته‌های آژانس از طریق دسترسی به مناطق و مکان‌های مجاور سایت مربوط یا از طریق روش‌های دیگر به کار بندد.^{۹۱} آژانس نیز ملزم است حداقل ۲۴ ساعت قبل از دسترسی به مکان‌های مورد نظر در بند (ج) به دولت مربوط اطلاع دهد.^{۹۲} هر نوع درخواست آژانس برای بازدید از سایت یک کشور باید به صورت کتبی باشد. علاوه بر این، آژانس ملزم است تا به طور کتبی «دلایل خود را برای دسترسی به سایت‌های انتخابی» ذکر کند.^{۹۳} آژانس همچنین باید دقیقاً مشخص کند بازرسانش در خلال بازرسی از سایت مورد نظر می‌خواهند چه کنند.^{۹۴} در نتیجه، اگرچه پروتکل الحاقی قلمرو صلاحیت آژانس را برای بازرسی و راستی‌آزمایی فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای عضو توسعه داده

85. *Ibid.*

86. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 4 (a) (ii).

87. شاید بتوان گفت که یکی از دلائل اصلی بی‌میلی ایران به تصویب پروتکل الحاقی بی‌ارتباط به تفسیرهای مختلفی که از بند ج ماده ۵ ارائه می‌شود نیست. غریب‌آبادی؛ همان، ص ۷۸.

88. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 5 (c).

89. *Ibid.*, Article 5 (c).

90. *Ibid.*, Article 6 (d).

91. *Ibid.*, Article 5 (c).

92. *Ibid.*, Article 4 (b) (i).

93. *Ibid.*, Article 4 (c).

94. *Ibid.*

است، به‌هیچ‌وجه نمی‌توان آن را حمل بر حق دسترسی آژانس به هر مکانی در کشور عضو دانست. به‌جرات می‌توان گفت که حتی عبارت «هر مکانی» در چارچوب پروتکل الحاقی نمی‌تواند به معنای حق آژانس برای بازرسی از پایگاه‌های نظامی و مناطق حساس امنیتی یک کشور باشد. همان‌گونه که توضیح داده شد، واژه «هر مکانی» اشاره به مکان‌ها و ساختمان‌هایی دارد که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در فعالیت‌های هسته‌ای کشور درگیر هستند. این مکان‌ها و ساختمان‌ها نیز نمی‌تواند فراتر از آنچه در مواد ۲ و ۵ پروتکل الحاقی ذکر شده است باشد.

۵. محدودیت‌های حقوقی برجام: بخش T و بخش دسترسی

سند برجام حاصل بیست ماه مذاکره فشرده بین دیپلمات‌های ایرانی و گروه ۱+۵ با هدف پایان‌بخشیدن به دو دهه بحران هسته‌ای ایران بود. علی‌رغم اختلاف‌نظرهای جدی بین طرفین بر سر مناقشات منطقه‌ای، دلایل زیادی برای امضای توافقنامه هسته‌ای وجود داشت، از جمله تهدیدات ناشی از گسترش سلاح‌های کشتار جمعی در خاورمیانه، ایجاد رژیم بازرسی و راستی‌آزمایی سخت‌گیرانه بر برنامه هسته‌ای ایران و در نهایت، قادر ساختن ایران به از سرگیری روابط خود با جامعه جهانی.^{۹۵} با روی کار آمدن دولت دونالد ترامپ، برخی کارشناسان هسته‌ای پرسش‌هایی را در خصوص نحوه راستی‌آزمایی بخش T موافقت‌نامه هسته‌ای به‌عنوان بخشی از تعهدات ایران به جامعه جهانی برای عدم تولید سلاح هسته‌ای مطرح کردند.^{۹۶} این بخش از برجام، فعالیت‌هایی را که می‌تواند منجر به طراحی و توسعه وسیله انفجاری هسته‌ای شود مشخص کرده است.^{۹۷} طبق بخش T موافقت‌نامه هسته‌ای، جمهوری اسلامی متعهد شده برخی فعالیت‌های هسته‌ای را که می‌تواند منجر به تولید سلاح هسته‌ای شود به‌هیچ‌وجه انجام ندهد.^{۹۸} بخش T مقرر می‌دارد:^{۹۹}

۸۲. ایران در فعالیت‌های ذیل که می‌تواند برای توسعه وسیله انفجاری هسته‌ای به کار گرفته شود وارد نخواهد شد:

۱-۸۲. طراحی، توسعه، دستیابی یا استفاده از مدل‌های رایانه‌ای برای شبیه‌سازی وسایل انفجاری هسته‌ای.

۲-۸۲. طراحی، توسعه، ساخت، دستیابی یا استفاده از سامانه چاشنی‌های انفجاری چند نقطه که برای توسعه وسیله انفجاری هسته‌ای مناسب هستند مگر اینکه مقاصد غیرهسته‌ای بودن آن

95. Mahapatra, Chintamani, "US-Iran Nuclear Deal: Cohorts and Challenger", *Contemporary Review of the Middle East*, vol. 3 (1), 2016, pp. 36-37. See also Sterio, Milena, "President Obama's Legacy: The Iran Nuclear Agreement?" *Case W. Res. J. Int'l L.*, vol. 48, 2016, pp. 70-74.

96. Albright, David; Heinonen, Olli, *op.cit.*, p. 1.

97. JCPOA, *op.cit.*, para. 82.

98. Albright, David; Heinonen, Olli, *op.cit.*, p. 1.

99. JCPOA, *op.cit.*, para. 82.

توسط کمیسیون مشترک تأیید شده و تحت نظارت باشد.

۸۲-۳. طراحی، توسعه، ساخت، دستیابی یا استفاده از سامانه‌های تشخیص انفجار (دوربین‌های سرعت بالا مناسب برای توسعه تجهیزات Flash X-ray) دوربین‌های فریمینگ یا دوربین‌های اشعه ایکس Strea، انفجار هسته‌ای، مگر اینکه مقاصد غیرهسته‌ای بودن آن را کمیسیون مشترک تأیید کرده و تحت نظارت باشند.

۸۲-۴. طراحی، توسعه، ساخت، دستیابی یا استفاده از چشمه‌های نوترونی هدایت‌کننده انفجارات یا مواد خاص برای چشمه‌های نوترونی هدایت‌کننده انفجارات.

نحوه و چگونگی راستی‌آزمایی بخش T در موافقت‌نامه هسته‌ای توضیح داده نشده است. اگرچه دبیرکل پیشین آژانس، یوکیو/مانو، صلاحیت آژانس را برای راستی‌آزمایی فعالیت‌های ممنوعه تحت بخش T برجام تأیید کرده است، هیچ توضیحی در مورد اینکه راستی‌آزمایی این بخش چگونه می‌تواند باشد ارائه نداده است. ابتدا وی در مصاحبه‌ای اظهار کرد که «ابزارهای آژانس برای راستی‌آزمایی بخش T موافقت‌نامه هسته‌ای ایران محدود است».^{۱۰۰} در جای دیگر گفت «در بخش‌های دیگر موافقت‌نامه هسته‌ای، به‌عنوان مثال، ایران متعهد شده است که اظهارنامه‌ها و گزارش‌ها را به آژانس ارائه دهد... اما در بخش T من چنین تعهدی را نمی‌بینم».^{۱۰۱} اظهارنظرهای دوپهلوی دبیرکل آژانس باعث شد که نیکوی هیلی، سفیر وقت ایالات متحده در سازمان ملل، در سفری به ژنو از آژانس بخواهد تا از پایگاه‌های نظامی ایران به‌عنوان بخشی از تعهدات مندرج در بخش T موافقت‌نامه هسته‌ای بازدید کند.^{۱۰۲}

پس از خروج آمریکا از برجام نیز مایک پومپئو، وزیر امور خارجه آمریکا، در کنفرانس مطبوعاتی در بیان راهبرد ایالات متحده در قبال ایران، دوازده درخواست ضروری برای هرگونه توافق آتی با ایران را ذکر کرد. یکی از درخواست‌های او، دسترسی نامحدود به همه سایت‌های هسته‌ای و غیرهسته‌ای ایران از جمله پایگاه‌های نظامی است.^{۱۰۳} برخی از کارشناسان خلع سلاح هسته‌ای آمریکا، از جمله دیوید آلبرایت و اولی هینونن معتقدند که راستی‌آزمایی بخش T موافقت‌نامه برجام مانند بازرسی عادی از تأسیسات هسته‌ای اعلام‌شده یک کشور است.^{۱۰۴} آن‌ها می‌گویند: «برخلاف بازدیدهای مرتبط با سایت پارچین یا دیگر اقدامات هسته‌ای سابق که عمدتاً مبتنی بر ادعای تخلف صورت می‌پذیرفت، راستی‌آزمایی شروط بخش T شبیه بازرسی‌های عادی تأسیسات هسته‌ای

100. Murphy, Francois, "IAEA Chief Calls for Clarity on Disputed Section of Iran Nuclear Deal", *Reuters*, September 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-iaea/iaea-chief-calls-for-clarity-on-disputed-section-of-iran-nuclear-deal-idUSKCN1C12AN>.

101. *Ibid.*

102. Nichols, Michelle, "U.S. Asks If Iran Military Sites to be Checked under Deal", *Reuters*, August 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa/u-s-asks-if-iran-military-sites-to-be-checked-under-nuclear-deal-idUSKCN1B22JZ>

103. Ghane, Kazam, "Mike Pompeo Speech: What Are the 12 Demands Given to Iran?" *Aljazeera*, May 2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/05/mike-pompeo-speech-12-demands-iran-180521151737787.html>

104. Albright, David; Heinonen, Olli, *op.cit.*, p. 3.

اعلام‌شده مانند سایت غنی‌سازی اورانیوم نطنز است. همانند بازرسی‌های عادی در تأسیسات غنی‌سازی، راستی‌آزمایی بخش T باید بر اساس تخلفات ادعا شده نباشد بلکه در عوض باید بر اساس حصول اطمینان از پایبندی ایران از طریق بازرسی‌های معمول آژانس صورت گیرد.^{۱۰۵}

در واقع این دو معتقدند که برای بازرسی‌های مرتبط با بخش T لازم نیست که ایران ابتدا مرتکب تخلف شده باشد یا آژانس مدارکی را دال بر وجود برخی فعالیت‌های مشکوک هسته‌ای در ایران کشف کرده باشد، بلکه آژانس حق خواهد داشت از هر مکانی در هر جای ایران که احساس کند چنین فعالیت‌ها یا تجهیزاتی می‌تواند وجود داشته باشد بازرسی کند. این دو کارشناس خلع سلاح هسته‌ای حتی نحوه و فرایند راستی‌آزمایی بخش T را چنین به آژانس پیشنهاد می‌دهند:^{۱۰۶} «برای راستی‌آزمایی بخش T آژانس ابتدا باید از ایران بخواهد که به صورت مکتوب، قابلیت‌ها و توانایی‌های خود را در ارتباط با هر فعالیتی یا هر یک از تجهیزات اعلام‌شده در هر یک از چهار پاراگراف بخش T به‌طور دقیق شرح دهد یا اعلام کند. دسترسی آژانس، بخشی از راستی‌آزمایی اظهارات و گزارش‌های ایران خواهد بود. ممکن است ایران منکر داشتن چنین توانایی‌ها و قابلیت‌هایی شود. در این صورت آژانس باز باید توضیحات و اظهارات ایران (مبنی بر نداشتن چنین قابلیت‌هایی) را بررسی و راستی‌آزمایی کند.»^{۱۰۷}

این دیدگاه نمی‌تواند درست باشد. در واقع، راستی‌آزمایی بخش T موافقت‌نامه هسته‌ای نمی‌تواند شبیه به بازرسی‌های عادی تأسیسات هسته‌ای ایران باشد. اگر راستی‌آزمایی بخش T مشابه بازرسی عادی قلمداد شود، بدان معناست که ایران ملزم می‌شود که نبود چیزی را اثبات کند. به‌عنوان مثال، ایران ملزم می‌شود که عدم طراحی یا استفاده از مدل‌های رایانه‌ای را برای شبیه‌سازی وسایل انفجاری اثبات کند یا باید فقدان طراحی یا کسب چشمه‌های نوترونی هدایت‌کننده انفجارات را به‌عنوان یکی از فعالیت‌های ممنوعه بخش T اثبات کند. بدون تردید، هیچ کشوری نمی‌تواند فقدان تولید سلاح‌های هسته‌ای یا فقدان برنامه هسته‌ای مخفیانه را اثبات کند، مگر اینکه ابتدائاً آژانس، مدارکی را دال بر وجود فعالیت‌های هسته‌ای مخفی در آن کشور پیدا کرده باشد. در واقع، برای راستی‌آزمایی فقدان برنامه هسته‌ای اعلام‌نشده، آژانس باید در وهله اول، عدم پایبندی آن کشور را به تعهدات مندرج در معاهده NPT، موافقت‌نامه پادمان و پروتکل الحاقی احراز کند. پس از آن، آژانس حق دارد از کشور مربوط، شفافیت بیشتر یا دسترسی به سایت مورد نظر را درخواست کند. به عبارت دیگر، اصل احترام به حاکمیت ملی کشور، به آژانس اجازه نمی‌دهد که بخواهد بدون هیچ دلیلی صرفاً به‌واسطه اتهامات و ادعاهای حاکمیت ملی کشورها را نقض و مخدوش کند. علاوه بر این، پیش‌فرض حاکم بر روابط آژانس با کشور عضو بر این اساس است که کشور بی‌گناه محسوب می‌شود تا زمانی که آژانس، قصور

105. *Ibid.*

۱۰۶. باید دقت کرد که اظهارات کارشناسان امریکایی در این زمینه صرفاً پیشنهاد است و از لحاظ حقوقی الزام‌آور نیست. خود سند برجام در این زمینه توضیح شفاف‌تری ارائه نداده است.

107. Albright, David; Heinonen, Olli, *op.cit.*, pp. 3-4.

و کوتاهی یا عدم پایبندی آن کشور را به تعهدات بین‌المللی خود اثبات کند.^{۱۰۸}

در خصوص ایران، این مسئله حتی از موانع و پیچیدگی‌های بیشتری نیز برخوردار خواهد بود چرا که آژانس تا کنون بیش از یازده بار متوالی پایبندی ایران را به تعهدات برجای خود تأیید کرده است.^{۱۰۹} یوکیو آمانو نیز در چندین مصاحبه خود گفت که بازرسان آژانس توانستند تا کنون به هر جایی که در ایران نیاز بوده است دسترسی داشته باشند.^{۱۱۰} در واقع حتی تصور این مسئله بسیار مضحک است که از یک طرف پایبندی کشور به تعهدات بین‌المللی خود توسط بالاترین نهاد مسئول مربوط تأیید شود و از طرف دیگر از آن کشور خواسته شود که عدم تولید سلاح اتمی خود را اثبات کند. علاوه بر این‌ها، پاراگراف ۷۴-۷۸ موافقت‌نامه هسته‌ای ایران، ترتیبات لازم را برای درخواست دسترسی آژانس به تأسیسات هسته‌ای ایران با جزئیات شرح داده است.^{۱۱۱} طبق پاراگراف ۷۴، درخواست آژانس برای دسترسی به سایت‌های هسته‌ای ایران باید با رعایت دو شرط صورت پذیرد: اولاً، چنین درخواستی باید با «حسن‌نیت» و با «احترام کامل به حقوق حاکمیتی ایران» داده شود.^{۱۱۲} هدف اصلی طرفین از گنجاندن چنین عبارتی در پاراگراف ۷۴ آن بود که از درخواست‌های غیرضروری که می‌تواند مبتنی بر سوءنیت، اطلاعات نادرست و مبهم باشد جلوگیری شود. در واقع، گنجاندن این عبارت به‌واسطه تجربه‌ای بود که از بازرسی از مجتمع نظامی پارچین به دست آمده بود. در سال ۲۰۰۴ نیز ایالات متحده ادعا کرد که به مدارکی دست یافته است که نشان می‌دهد ایران در مجتمع نظامی پارچین در حال انجام فعالیت‌های هسته‌ای است. ایران در سال ۲۰۰۵، داوطلبانه موافقت کرد که آژانس از مجتمع نظامی پارچین بازدید کند. بیانیه دبیرکل سابق آژانس، محمد البرادعی، صراحتاً اعلام می‌کند: «که نتایج نمونه‌برداری‌های محیطی از سایت پارچین حاکی از نبود مواد هسته‌ای در آنجا بوده است و آژانس حتی تجهیزات و موادی را که استفاده دوگانه داشته باشند نیز در این مکان نیافته است».^{۱۱۳} در اول فوریه ۲۰۰۵ نیز به دنبال دیدار نماینده ایران و دبیرکل

108. Sanders, Ben, "IAEA Safeguards and the NPT", *The 2005 NPT Review Conference*, Disarmament Forum, vol. 4, 2004, p. 46.

این رویکرد کاملاً عقلانی است چرا که کشورها با پیوستن به معاهده NPT به طور تلویحی حسن‌نیت خود را برای عدم تولید سلاح‌های هسته‌ای نشان می‌دهند. بنابراین بر اساس این پیش‌فرض، یک کشور اظهاراتش درست تلقی می‌شود مگر آنکه آژانس قصور و کوتاهی یا عدم پایبندی آن کشور به تعهدات بین‌المللی خود را اثبات کند.

109. "IAEA Once again Affirms Iran Compliance with Nuclear Deal", *Almanar*, February 2018, <https://english.almanar.com.lb/451273>.

110. Morello, Carol, "IAEA Confirms Iran is Meeting Its Commitments under Nuclear Agreement", *Washington Post*, November 2017, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/iaea-confirms-iran-is-meeting-its-commitments-under-nuclear-deal/2017/11/13/8d9b9fb0-c893-11e7-b0cf-7689a9f2d84e_story.html?noredirect=on&utm_term=.05692c29570c

111. JCPOA, *op.cit.*, para. 74.

112. *Ibid.*

113. IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 41 (IAEA Doc. GOV/2005/67, Sep. 2, 2005)

آژانس، آژانس توانست به مناطق دیگری در سایت پارچین دسترسی داشته باشد. سپس گزارش دبیرکل اعلام کرد: «آژانس هیچ‌گونه فعالیت‌های غیرمعمولی را در ساختمان‌های بازدید شده در مجتمع پارچین مشاهده نکرد».^{۱۱۴} در ژوئیه ۲۰۱۵ به دنبال امضای توافقنامه نقشه راه،^{۱۱۵} ایران و آژانس توافق کردند همکاری‌های بین خود را با هدف حل همه مسائل مورد اختلاف باقی‌مانده تسریع بخشند.^{۱۱۶} دبیرکل آژانس پس از امضای توافقنامه نقشه راه گفت: «این توافقنامه به آژانس امکان می‌دهد تا در خصوص ارزیابی نهایی آژانس درباره ابعاد نظامی احتمالی برنامه هسته‌ای ایران، گزارشی صادر کند».^{۱۱۷} در سپتامبر ۲۰۱۵، دبیرکل آژانس، معاون دبیرکل و رئیس دپارتمان پادمان‌های آژانس، یک بار دیگر با هدف جمع‌آوری همه اطلاعات مورد نیاز برای صدور گزارش نهایی آژانس در خصوص ابعاد نظامی احتمالی برنامه هسته‌ای ایران، از منطقه دیگری از مجتمع پارچین دیدن کردند.^{۱۱۸} در دسامبر ۲۰۱۵، دبیرکل آژانس در بیانیه‌ای خطاب به شورای حکام آژانس، صراحتاً اعلام کرد: «آژانس هیچ نشانه‌ای از انحراف مواد هسته‌ای در ارتباط با ابعاد نظامی احتمالی برنامه هسته‌ای ایران نیافت».^{۱۱۹} در واقع، گزارش‌های آژانس، مهر باطلی بود بر چندین سال اتهامات و ادعاهای واهی برخی از دولت‌های غربی مبنی بر وجود فعالیت‌های هسته‌ای مخفیانه در ایران.

ثانیاً، چنین درخواستی باید برای اجرای مؤثر مسئولیت‌های راستی‌آزمایی آژانس ضروری باشد.^{۱۲۰} در واقع، درخواست آژانس نباید با هدف مداخله در فعالیت‌های نظامی ایران یا دیگر فعالیت‌های مرتبط با امنیت ملی ایران باشد، بلکه صرفاً باید برای حل نگرانی‌های آژانس صورت گرفته باشد.^{۱۲۱} این پاراگراف همچنین آژانس را ملزم می‌کند که برای صیانت از اسرار صنعتی، فناوری و تجاری و همین‌طور دیگر اطلاعات محرمانه‌ای که به آن‌ها دست پیدا می‌کند، همه اقدامات لازم را انجام دهد.^{۱۲۲} پاراگراف ۷۵ صراحتاً دیدگاه *آلبرایت* و *هینونن* را مبنی بر بازرسی عادی از سایت‌های اعلام‌نشده ایران رد می‌کند. پاراگراف ۷۵ می‌گوید: «در صورتی که آژانس در

114. IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 16 (IAEA Doc. Gov/2005/87, Nov. 18, 2005) See also IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 32 (IAEA Doc. GOV/2006/15, Feb. 27, 2006).

گزارش همچنین مقرر می‌دارد: «نتایج بررسی نمونه‌برداری‌های محیطی حاکی از وجود مواد هسته‌ای در آن مکان‌ها نیست».

115. Roadmap agreement

116. IAEA, Roadmap for the Clarification of Past and Present Outstanding Issues Regarding Iran's Nuclear Program, para. 1 (IAEA Doc. GOV/INF/2015/14, Jul. 14, 2015).

117. IAEA, IAEA Director General's Statement and Roadmap for the Clarification of Past and Present Outstanding Issues regarding Iran's Nuclear Programme (Jul. 14, 2015).

118. IAEA, Final Assessment on Past and Present Outstanding Issues Regarding Iran Nuclear Program, para. 17 (IAEA Doc. GOV/2015/68, Dec. 2, 2015).

119. *Ibid.*, para. 88.

120. JCPOA, *op.cit.*, para. 74.

121. *Ibid.*

122. *Ibid.*

رابطه با مواد یا فعالیت‌های اعلام‌نشده یا فعالیت‌های مغایر با برجام در محل‌هایی که تحت موافقت‌نامه جامعه پادمان یا پروتکل الحاقی اعلام نشد، نگرانی‌هایی داشته باشد، اساس و پایه‌های چنین نگرانی‌هایی را به ایران ارائه نموده و درخواست شفاف‌سازی می‌کند.^{۱۲۳}

عبارت «اساس و پایه‌های چنین نگرانی‌هایی را به ایران ارائه می‌دهد» به‌وضوح نشان می‌دهد که در صورتی که آژانس در خصوص فعالیت‌های اعلام‌نشده در ایران، نگرانی‌هایی داشته باشد، باید ابتدا دلائل و مدارک خود را مبنی بر چنین نگرانی‌هایی به ایران ارائه دهد. پاراگراف ۷۶ نیز مقرر می‌دارد اگر توضیحات ایران موجب رفع نگرانی‌های آژانس نشود، آژانس می‌تواند درخواست بازرسی از سایت مورد نظر را بدهد.^{۱۲۴} پاراگراف ۷۷ نیز مقرر می‌دارد ایران می‌تواند راه‌های جایگزین را برای حل نگرانی‌های آژانس پیشنهاد کند.^{۱۲۵} پاراگراف ۷۸ نیز اظهار می‌دارد در صورتی که فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده یا فعالیت‌های مخالف برجام بعد از اجرای ترتیبات جایگزین نتواند راستی‌آزمایی شود یا دو طرف نتوانند به نحو رضایت‌بخشی برای بازرسی از سایت مورد نظر در مدت ۱۴ روز از ارائه درخواست اولیه آژانس به توافق برسند، ایران ملزم است با مشورت با اعضای کمیسیون مشترک، کلیه نگرانی‌های آژانس را از طریق شیوه‌های لازم مورد توافق بین ایران و آژانس حل کند.^{۱۲۶} به هر حال، در صورت نبود توافق، اعضای کمیسیون مشترک، با اجماع یا با رأی ۵ عضو از ۸ عضو، نظر خود را در خصوص روش ضروری برای حل نگرانی آژانس ارائه خواهند داد. فرایند مشورت یا هر عمل دیگر مرتبط توسط اعضای کمیسیون مشترک نباید بیش از ۷ روز به طول بینجامد و ایران اقدامات ضروری را در طی ۳ روز اجرا خواهد کرد.^{۱۲۷}

نتیجه

آنچه از دکترین «هر جا، هر زمان، دسترسی مدیریت شده» دریافت می‌شود آن است که آژانس در هر زمان که خود تشخیص دهد به منظور راستی‌آزمایی عدم انحراف فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌شده و فقدان فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌نشده، از حق دسترسی و بازرسی از هر مکانی در ایران برخوردار است. می‌توان این دکترین را از جهات مختلف نقد کرد:

اول اینکه طبق پاراگراف‌های ۷۱ و ۷۲ موافقت‌نامه پادمان که راجع به بازرسی موقت و عادی است، آژانس صرفاً می‌تواند درستی و صحت اطلاعات ارائه‌شده توسط یک کشور را راستی‌آزمایی

123. *Ibid.*, para. 75.

124. *Ibid.*, para. 76.

لازم به یادآوری است که انتهای پاراگراف ۷۶ باز به این مسئله تأکید می‌کند که آژانس باید به‌صورت مکتوب دلائل خود را برای دسترسی به سایت مربوطه در اختیار ایران بگذارد.

125. *Ibid.*, para. 77.

126. *Ibid.*, para. 78.

127. *Ibid.*

کند و حق ندارد فقدان فعالیت‌های هسته‌ای اعلام‌نشده را راستی‌آزمایی کند.^{۱۲۸} دوم اینکه دکترین هرچا، هر زمان، دسترسی مدیریت‌شده، در تعارض جدی با بازرسی ویژه موضوع ماده ۷۳ موافقت‌نامه پادمان است چرا که در این نوع بازرسی آژانس صرفاً مجاز به بررسی این مسئله است که «در کشور عضو، هیچ گونه مواد شکاف‌پذیر اعلام‌شده‌ای به منظور استفاده‌های نظامی انحراف نیافته باشد».^{۱۲۹} علاوه بر این، بازرسی ویژه در موافقت‌نامه پادمان، از لحاظ قانونی الزام‌آور نیست و کشورهای عضو می‌توانند از اعطای اجازه به آژانس به منظور انجام چنین بازرسی خودداری کنند.^{۱۳۰}

سوم اینکه در پروتکل الحاقی نه‌تنها سخنی از حق دسترسی آژانس به مراکز حساس امنیتی و پایگاه‌های نظامی کشورهای عضو نشده است، بلکه در عوض آژانس ملزم شده است تا جهت تضمین حفاظت مؤثر در برابر افشای اسرار و اطلاعات محرمانه‌ای که حین اجرای این پروتکل در کشور مربوط از آن آگاه می‌شود، رژیم نظارتی دقیق را برقرار کند.^{۱۳۱} اصطلاح «دسترسی مدیریت‌شده»، در چارچوب پروتکل الحاقی با آنچه در دکترین پیشنهادی *اولی هینونن و دیوید آلبرایت* دیده می‌شود بسیار متفاوت است. فلسفه وجودی دسترسی مدیریت‌شده در ماده ۷ پروتکل الحاقی، جلوگیری از افشای اسرار امنیتی، تجاری و اقتصادی یک کشور است، در حالی که دسترسی مدیریت‌شده مورد نظر *اولی هینونن و دیوید آلبرایت* در تعارض با ماده ۷ پروتکل الحاقی کشور است. علاوه بر این، چنانچه تفسیر *اولی هینونن و دیوید آلبرایت* از اصطلاح «هر مکانی» پذیرفته شود، فلسفه وجودی ماده ۷ و ۱۵ پروتکل الحاقی در جهت جلوگیری از افشای اسرار و اطلاعات محرمانه کشورهای عضو زیر سؤال خواهد رفت. در پروتکل الحاقی، «هر مکانی» صرفاً محدود به مکان‌ها و ساختمان‌های مندرج در مواد ۲ و ۵ پروتکل است و شامل هر نقطه از یک کشور نمی‌شود. از این جهت، دکترین «هرچا، هر زمان، دسترسی مدیریت‌شده» نمی‌تواند در چارچوب پروتکل الحاقی قرار گیرد.

چهارم اینکه در برجام نیز صراحتاً ذکر شده است که هرگونه درخواست آژانس برای دسترسی به مراکز هسته‌ای ایران باید با حسن‌نیت و با در نظر گرفتن حقوق حاکمیتی جمهوری اسلامی صورت گیرد.^{۱۳۲} علاوه بر این، آژانس سه بار در تاریخ ژانویه ۲۰۰۵، نوامبر ۲۰۰۵ و سپتامبر ۲۰۱۵ از مجتمع نظامی پارچین بازدید کرد که گزارش‌های آژانس دلالت بر فقدان فعالیت‌های اعلام‌نشده هسته‌ای در ایران بوده است. گزارش‌های دبیرکل آژانس، *یوکیو/آمانو* نیز تا کنون پایبندی جمهوری اسلامی را به تعهدات برجامی خود تأیید کرده است.

128. INFCIRC/153, *op.cit.*, paras. 71, 72.

129. Joyner, *Supra note* 40.

130. *Ibid.*

131. Additional Protocol, *op.cit.*, Article 15.

132. JCPOA, *op.cit.*, para. 74.

منابع:

الف. فارسی

– کتاب

ممتاز، جمشید و ؛ حقوق بین الملل، سلاح های کشتار جمعی، ترجمه و تحقیق: امیرحسین رنجبریان، میزان، ۱۳۹۰.

– مقاله

- غریب آبادی، کاظم؛ «پروتکل الحاقی به معاهده منع گسترش سلاح های هسته ای و تأثیر آن بر جمهوری اسلامی ایران»، *مجله سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۹۰-۱۸۹، ۱۳۸۲.
- شریفی طراز کوهی، حسین و ساسان مدرس سبزواری، «کاربرد تسلیحات شیمیایی در جنگ ایران و عراق از منظر حقوق بین الملل کیفری»، *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، شماره ۵۲، پاییز ۱۳۹۵.

ب. انگلیسی

- Books

- Black-Branch, Jonathan L.; Fleck, Dieter, *Nuclear Non-Proliferation in International Law: Vol. II- Verification and Compliance*, Springer, 2015.
- Joyner, Daniel, *International Law and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, Oxford University Press, 2009.

- Articles

- Joyner, Daniel, “Iran's Nuclear Program and International Law”, *Penn State Journal of Law & International Affairs*, vol. 2, no. 2, 2013.
- Joyner, Dan, “An IAEA Special Inspection of Parchin?” *Arms Control Law* (May 2013); <https://armscontrollaw.com/2013/05/16/an-iaea-special-inspection-of-parchin/>.
- Knopf, W. Jeffrey, “After Diffusion: Challenges to Enforcing Nonproliferation and Disarmament Norms”, *Contemporary Security Policy*, vol. 39, issue 3, 2018. DOI: 10.1080/13523260.2018.1431446.
- Perez, Antonio, “Survival of Rights under the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Withdrawal and the Continuing Right of International Atomic Energy Safeguards”, *VA. J. INT'L L.*, vol. 34, 1994.
- Albright, David; Stricker, Andrea, “Enforcing the Iran Deal More Effectively and Holistically; A Response to Recent Analysis by IISS”, *Institute for Science and International Security*, June 2017.

- Albright, David; Heinonen, Olli, "Verifying Section T of the Iran Nuclear Deal: Iranian Military Site Access Essential to JCPOA Section T Verification", *Institute for Science and International Security*, August 2017.
- Sanders, Ben, "IAEA Safeguards and the NPT", *The 2005 NPT Review Conference, Disarmament Forum*, vol. 4, 2004.
- Sloss, David, "It's Not Broken, So Don't Fix It: The International Atomic Energy Agency Safeguards System and the Nuclear Nonproliferation Treaty", *Va. J. Int'l L.*, vol. 35, 1994-1995.
- Javed, Ali, "Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance", *The Nonproliferation Review*, Spring 2001.
- Hirsch, Theodore, "Report: The IAEA Additional Protocol What It Is and Why It Matters", *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2004.
- Mahapatra, Chintamani, "US-Iran Nuclear Deal: Cohorts and Challenger", *Contemporary Review of the Middle East*, vol. 3, issue 1, 2016.
- Sterio, Milena, "President Obama's Legacy: The Iran Nuclear Agreement?" *Case W. Res. J. Int'l L.*, vol. 48, 2016.
- Shenasaee, Hedayatollah; Shirvani, Faramarz, "Article IV of the NPT Treaty and Legitimacy of Sensitive Nuclear Activities", *Asian Social Science*, vol. 10, no. 3, 2014.
- Hibbs, Mark, "IAEA Safeguards Development and Russia's National Interest", *Carnegie Endowment for International Peace*, November 2014. <http://carnegieendowment.org/2014/11/22/iaea-safeguards-development-and-russia-s-national-interest-pub-57429>.
- Hibbs, Mark; Persbo, Andreas, "Verification in Iran: 15 Questions and Answers", *Carnegie Endowment for International Peace*, August 2015, <https://carnegieendowment.org/2015/08/04/verification-in-iran-15-questions-and-answers-pub-60929>.
- Pitz, Samantha; Fedasiuk, Ryan, "International Support for the Iran Nuclear Deal", *Arms Control Association*, March 2018, <https://www.armscontrol.org/blog/2018-03-27/international-support-iran-nuclear-deal>.
- Blanc, Jarrett, "There Is No Crisis in JCPOA Section T", *Carnegie Endowment for International Peace*, October 2017, <http://carnegieendowment.org/2017/10/17/there-is-no-crisis-in-jcpoa-section-t-pub-73454>.
- ElBaradei, Mohamed, "Addressing Verification Challenges", Statement of the IAEA Director General to the Symposium on International Safeguards, October 2006, <https://www.iaea.org/newscenter/statements/addressing-verification-challenges>.

- Websites

- Morello, Carol, "IAEA Confirms Iran is Meeting Its Commitments

under Nuclear Agreement”, *Washington Post*, November 2017, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/iaea-confirms-iran-is-meeting-its-commitments-under-nuclear-deal/2017/11/13/8d9b9fb0-c893-11e7-b0cf-7689a9f2d84e_story.html?noredirect=on&utm_term=.05692c29570c

- “IAEA Once Again Affirms Iran Compliance with Nuclear Deal”, *Almanar*, February 2018, <https://english.almanar.com.lb/451273>
- Nichols, Michelle, “U.S. Asks If Iran Military Sites to be Checked under Deal”, *Reuters*, August 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa/u-s-asks-if-iran-military-sites-to-be-checked-under-nuclear-deal-idUSKCN1B22JZ>.
- Ghane, Kazam, “Mike Pompeo Speech: What Are the 12 Demands Given to Iran?” *Aljazeera*, May 2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/05/mike-pompeo-speech-12-demands-iran-180521151737787.html>.
- Murphy, Francois, “IAEA Chief Calls for Clarity on Disputed Section of Iran Nuclear Deal”, *Reuters*. September 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-iaea/iaea-chief-calls-for-clarity-on-disputed-section-of-iran-nuclear-deal-idUSKCN1C12AN>.
- Lugar, Richard; Bayh, Evan, “A Nuclear Fuel Bank Advocated”, *Chicago Tribune*, October 2006, http://articles.chicagotribune.com/2006-10-22/news/0610220347_1_nuclear-weapons-nuclear-reactor-fuel-nuclear-non-proliferation-treaty.

- Reports

- Islamic Republic of Iran, Peaceful Use of Nuclear Energy, NPT Review Conf. 2005, Working Paper No. 50, 2005, <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/working%20papers.html>.
- IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 53 (IAEA Doc. GOV/2006/15, Feb. 27, 2006).
- IAEA Doc. Strengthening the Effectiveness and Improving the Efficiency of the Safeguards System, Annex 1, Report by the Director General, GOV/2784, February 1995.
- IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 41 (IAEA Doc. GOV/2005/67, Sep. 2, 2005)
- IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 16 (IAEA Doc. Gov/2005/87, Nov. 18, 2005) See also IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, para. 32 (IAEA Doc. GOV/2006/15, Feb. 27, 2006).
- IAEA, Road-map for the Clarification of Past and Present Outstanding Issues regarding Iran’s Nuclear Program, para. 1 (IAEA Doc. GOV/INF/2015/14, Jul. 14, 2015).
- IAEA, IAEA Director General's Statement and Road-map for the

Clarification of Past and Present Outstanding Issues regarding Iran's Nuclear Programme (Jul. 14, 2015).

- IAEA, Final Assessment on Past and Present Outstanding Issues Regarding Iran Nuclear Program, para. 17 (IAEA Doc. GOV/2015/68, Dec. 2, 2015).
- The Assessment of the British Government, "Iraq's Weapons of Mass Destruction", 2002, pp. 14-15. <https://fas.org/nuke/guide/iraq/iraqdossier.pdf>
- Permanent Rep. of Indonesia to the U.N., Letter dated Sept. 14, 1994 from the Permanent Rep. of Indonesia to the United Nations addressed to the Provisional Secretary-General of the 1995 Review and Extension Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, U.N. Doc. NPT/CONF.1995/14 (Apr. 6, 1995) <http://www.un.org/Depts/ddar/nptconf/162.htm>.

- Documents

- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, *opened for signature on July 1, 1968*, 21 U.S.T. 483, 729 U.N.T.S. 161 (entered into force Mar. 5, 1970).
- Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards (IAEA Doc, INFCIRC/540, Sep. 1997).
- Joint Comprehensive Plan of Action (2015), <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/> (last visited May 8, 2018).
- The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, paras. 71-73 (IAEA Doc. INFCIRC/153, June 1972).